

KOMUNIKATY SPECJALNE SZKOŁA I UCZNIOWIE

Lucyna Czechowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

KLUCZ DO SUKCESU DWUSTRONNYCH KOMISJI PODRĘCZNIKOWYCH

ABSTRACT

The aim of this article is to analyze the efficiency of the three currently working on the Polish side bilateral textbook commissions (Polish-German, Polish-Lithuanian and Polish-Ukrainian). Its added value lies, firstly, in rarely undertaken in the literature comparative research – the author's ambitions go beyond simple description of several different textbook committees. Secondly, in the formulation of concrete conclusions, which to some extent can be applied in practice. The used research method was studying the documents. Using the technique of critical analysis of the content the author revealed similarities and differences in the functioning of the three institutions in terms of: the history of creation; tasks, procedures and organization of their work; discussed topics and appearing controversies; the effects of undertaken actions. On that basis, she formulated the conviction that a decisive impact on the effectiveness of the mentioned institutions have the following factors: ambitions and chosen by commissions course of action, the framework of states' educational policies, the political support of the governments, wide debate on commissions' findings, attitudes of the societies on the both sides of the border and objective factors like: time, stage of nation-building process and partners' financial capacities.

Key words:

Poland, Germany, Lithuania, Ukraine, reconciliation

1. Wstęp

Niezbędnym elementem procesu pojednania pomiędzy narodami jest wypracowanie wzajemnie akceptowalnego sposobu prezentowania wspólnej historii. Dopóki fragmenty tzn. trudnej historii wywołują gwałtowne i negatywne emocje u przeważającej części społeczeństwa choć jednego z zainteresowanych państw, nie można mówić o pełnej koncyliacji. Dlatego też obok wspierania projektów wzmacniających kontakty międzyludzkie (np. poprzez wymianę młodzieży) i handlowe (np. w ramach współpracy transgranicznej) wiele rządów decyduje się na dwustronne badania naukowe mające na celu sporządzanie protokołów rozbieżności oraz ich systematyczne skracanie. Komisje podręcznikowe idą o jeszcze jeden krok dalej. Ich zadaniem jest przekazywanie wspólnie wypracowanej wersji zdarzeń historycznych i ich interpretacji społeczeństwom w trakcie pobierania nauki szkolnej. Przy czym wspólnie wypracowana wersja nie oznacza, co do zasady, stawiania wyłącznie jednoznacznych ocen konkretnych faktów i powiązanych z nimi osób, a raczej dbałość o to, żeby w przypadku elementów powodujących kontrowersje z równym szacunkiem ukazywać oba punkty widzenia, zostawiając uczniom miejsce na samodzielne wyciągnięcie wniosków. Misja tego typu instytucji opiera się na przeświadczeniu, że „szkolne podręczniki konstruują szczególną rzeczywistość, ponieważ biorą udział w tworzeniu kanonów prawdziwości dla zwykłych ludzi”¹. Bez wątplenia podręczniki mają istotną siłę interpretacji – są środkiem przekazu polityki historycznej i konstruują tożsamości – a jako takie mogą przyczyniać się do pogłębiania konfliktów lub stać się medium porozumienia. Dlatego też tego typu współpraca nawiązywana jest z reguły pomiędzy narodami, które doświadczyły ze swojej strony aktów gwałtu lub/i niesprawiedliwości.

Świetnym przykładem tego typu działań są Francja i Niemcy. W wyniku prac wspólnej komisji opracowano pokaźną ilość materiałów dydaktycznych sygnowanych znakiem DeuFraMat. Portal internetowy pod taką samą nazwą zawiera – „obok fachowych artykułów i analiz – bogaty wybór źródeł, statystyk, zdjęć i innych ilustracji, fragmenty filmów i słuchowisk”, a także moduł ze scenariuszami lekcji². Systematycznie pogłębiania współpraca doprowadziła do wydania trzypięciowego regularnego podręcznika do historii, z którego korzystają dzisiaj uczniowie

¹ J. Klepacka, *Wspólna przeszłość – wspólny podręcznik?* „Polski Kalendarz Europejski” 2009, nr 123, s. 35.

² K. Ruchniewicz, *Noch ist Polen nicht verloren*, 29.03.2014, <http://krzysztofuchniewicz.eu/noch-ist-polen-nicht-verloren/>, [dostęp: 27.06.2014].

obu państw³. Podobne inicjatywy w ramach Międzynarodowego Instytutu Badań nad Podręcznikiem Szkolnym (GEI) w Brunzwiku RFN prowadziła w latach 50. i 90. XX wieku także z Japonią i Holandią oraz nadal realizuje z Czechami, Rosją i Białorusią⁴. Wspólnym mianownikiem wymienionych projektów jest dążenie do rewizji treści podręcznikowych, niemniej poszczególne gremia różnią się zakresem tematycznym prowadzonych rozmów oraz formą współpracy (od nieformalnych i okazjonalnych konferencji historiograficznych odnośnie do wybranych zagadnień po regularną pracę stałych zespołów nad wspólnymi materiałami dydaktycznymi). Począwszy od ostatniej dekady minionego wieku, GEI podejmuje także próby mediacji dotyczące programów edukacyjnych, w których jedną ze stron nie są Niemcy, szczególnie wobec społeczeństw postkonfliktowych, takich jak np.: Korea i Japonia, Palestyna i Izrael czy Bałkany oraz państwa b. ZSRR. Według zdania Katarzyny Ferszt-Piłat misja odideologizowania i odpolitycznienia treści podręcznikowych jest zdecydowanie bliższa realizacji w Europie niż na innych kontynentach, z których niechlubny prym wiedzie Azja Południowo-Wschodnia⁵.

Dotychczas Rzeczpospolita Polska powołała gremia dokonujące refleksji nad treściami podręcznikowymi w zakresie nauczania historii i geografii w kooperacji z: RFN, Izraelem, Litwą, Rosją, Białorusią, Ukrainą i Austrią⁶. W chwili obecnej aktywnie funkcjonują trzy z nich: Wspólna Polsko-Niemiecka Komisja Podręcznikowa, Polsko-Litewska Dwustronna Komisja do badania problemów

³ Badania przeprowadzone po zakończeniu pierwszej fazy projektu pokazały, że Francuzi i Niemcy mają wiele pozytywnych stereotypów na swój temat, niemniej nadal niewiele o sobie wiedzą, zaś kontakty międzyludzkie nie nadążają w swojej serdeczności za relacjami międzypaństwowymi. W rezultacie wspólny projekt historiograficzny został w latach 80. wznowiony. K. Ferszt-Piłat, *Badania podręcznikowe w kontekście komunikacji międzykulturowej* [w:] *Dylematy współczesnej edukacji*, K. Dziurzyński (red.), Józefów 2012, s. 105–106.

⁴ Niemiecko-japoński projekt dotyczący podręczników nie zyskał bardzo ścisłego charakteru, ograniczając się do kilku konferencji. Nieformalna w pierwszym okresie współpraca została ożywiona w latach 90. w następstwie badań wskazujących istnienie negatywnych stereotypów odnośnie co do Niemców w holenderskich podręcznikach. Projekt został sfinalizowany w roku 1997. Prace Komisji zapoczątkowane w roku 1967 (przerwane wskutek wydarzeń praskiej wiosny 1968 roku) i wznowione w roku 1987 koncentrują się wokół idei państwa narodowego i jego interpretacji. Geografowie rozpoczęli swoje konsultacje w roku 1990, zaś historycy rok później. Osią wzajemnej współpracy tych drugich jest socjalizm w swojej narodowej i realnej postaci. Projekt, doniosły przez wzgląd na młodą białoruską państwowość, która nie wypracowała jeszcze własnych podręczników historycznych, ani rodzimej historiografii, zapoczątkowano dopiero w XXI wieku.

⁵ K. Ferszt-Piłat, *Badania podręcznikowe...*, op.cit., s. 105–111.

⁶ K. Sanojca, *Polska narracja podręcznikowa w świetle prac Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw Doskonalenia Treści Podręczników Szkolnych do Historii i Geografii. Doświadczenia z lat 2007–2010* [w:] *Opinie edukacyjne Polskiej Akademii Umiejętności. Prace Komisji PAU do oceny podręczników szkolnych. Tom IX*, G. Chomicki (red.), Kraków 2011, s. 55–56; P. Unger, *Dwustronne komisje podręcznikowe*, „Wiadomości Historyczne” 2004, 5, s. 312.

nauczania historii i geografii oraz Polsko-Ukraińska Komisja Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii⁷. Z każdym z wyżej wymienionych narodów łączy Polaków tzw. trudna historia oraz konflikty o pamięć wykraczające daleko poza sferę podręcznikową. W przypadku stosunków polsko-niemieckich najbardziej emocjonalne dyskusje towarzyszą próbom upamiętniania cierpień Niemców przesiedlonych z terenów dzisiejszej Polski w efekcie zakończenia II wojny światowej, których przykładem mogą być: budowa Centrum przeciwko Wypędzeniom czy wystawa „Wymuszone drogi. Ucieczka i wypędzenie w Europie XX wieku” autorstwa Eriki Steinbach. Reprezentujące tzw. wypędzonych Powiernictwo Pruskie składało także pozwy odszkodowawcze, na które w roku 2004 prezydent Warszawy Lech Kaczyński odpowiedział *Raportem o stratach wojennych Warszawy*. Kilukrotnie w tzw. wojnę papierową uwikłały się również parlamenty obu państw⁸. Zaś jednym z najnowszych przykładów rozdźwięków na tle historycznym może być złożenie przez Światowy Związek Żołnierzy AK i jednego z kombatantów pozwu przeciwko producentom niemieckiego serialu „Nasze matki, nasi ojcowie”⁹. W przypadku Polaków i Litwinów głównym polem sporów o wspólną historię były negocjacje Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy. W toku rozmów strona litewska żądała wówczas potępienia tzw. buntu Żeligowskiego oraz uznania Wilna (które wielu Polaków uważa za polskie miasto) historyczną stolicą Litwy. Nie mniej napięty był spór o rolę, jaką na ziemiach litewskich podczas II wojny światowej odegrała Armia Krajowa (oskarżana przez Litwinów o terroryzowanie i mordowanie miejscowej ludności cywilnej narodowości litewskiej). Jego wyrazem była cofnięta dopiero w 2004 roku odmowa przyznania

⁷ *Komisje podręcznikowe*, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=124&Itemid=137, [dostęp: 17.02.2013].

⁸ W roku 1998 Bundestag wydał rezolucję roszczeniową w wydzwieku wobec Polski i Czech, na co polski Sejm odpowiedział specjalnym oświadczeniem o nienaruszalności granic i polskiej własności nieruchomości. Uchwałą z roku 2004 roku Sejm RP zakusom odszkodowawczym Powiernictwa Pruskiego przeciwstawił polskie żądania reparacyjne. Dla uspokojenia nastrojów społecznych powołano zespół polsko-niemieckich prawników – ekspertyza opracowana przez prof. Jana Barcza i prof. Jochena Froweina przyczyniła się do wyjaśnienia dużej części obaw związanych z perspektywą wznowienia wzajemnych roszczeń. Szerzej na ten temat m.in.: K. Ziemer, *Zazębianie się sprawy polskiej i sprawy niemieckiej i ich rozwiązanie po roku 1989*, „Sprawy Międzynarodowe” 2008, nr 1, s. 126–134; K. Ziemer, *Polska i Niemcy – jaka przeszłość, jaka przyszłość?*, „Sprawy Międzynarodowe” 2005, nr 1, s. 48–65; K. Wóycicki, „Wspólnota interesów” czy wspólne interesy? [w:] *Polityka zagraniczna Polski. Unia Europejska, Stany Zjednoczone, sąsiedzi*, J. Czaputowicz (red.), Warszawa 2008, s. 211–220.

⁹ K. Ruchniewicz, „Nasze Matki” w sądzie! 26.11.2013, portal Niemcy-Online.pl, <http://niemcy-online.pl/informacje/816-qnasze-matkiq-w-sdzie.html>, [dostęp: 3.07.2014].

byłym żołnierzom AK statusu kombatanatów¹⁰. Podobny w treści konflikt pamięci toczy się między Polską a Ukrainą w kontekście gloryfikacji działaczy Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) i Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA), czego symbolem może być decyzja prezydenta Wiktorii Juszczenki o zaliczeniu Stepana Bandery w poczet ukraińskich bohaterów narodowych¹¹. Polskim akcentem powyższego sporu był z kolei wniosek, aby w uchwale Sejmu RP z okazji 70. rocznicy zbrodni wołyńskiej nazwać ją „ludobójstwem” (zamiast „czystką etniczną noszącą znamiona ludobójstwa”), a także zorganizowana w 2013 roku w Radymnie rekonstrukcja rzezi wołyńskiej pod znamionym tytułem „Wołyń 1943 nie o zemstę, lecz o pamięć wołają ofiary”¹². Po oficjalnym potępieniu przez stronę polską akcji „Wisła” ten wątek rudnej historii współcześnie wywołuje coraz mniej emocji¹³.

Celem niniejszego tekstu jest analiza porównawcza trzech komisji (polsko-niemieckiej, polsko-litewskiej i polsko-ukraińskiej) pod kątem ich efektywności, czyli stopnia realizacji założonych celów – rewizji treści podręczników szkolnych. Ponieważ ocena wpływu działalności poszczególnych gremiów na stan stosunków dwustronnych i proces pojednania pomiędzy narodami stanowczo wykracza poza objętość przewidzianą dla pojedynczego artykułu naukowego, autorka z założenia jej nie podejmuje. W toku analizy porównawczej wykorzystane zostaną metoda badań dokumentów i studia literaturowe. Wiodącymi technikami badawczymi będą zaś krytyczna analiza tekstu oraz jakościowa analiza treści.

¹⁰ Szerzej na ten temat m.in.: K. Buchanowski, *O stosunkach polsko-litewskich w latach 1989–2007* [w:] *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś: historia, kultura, polityka*, W. Roman, J. Marszałek-Kawa (red.), Toruń 2009, s. 309–327; W. Modzelewski, *Stosunki polsko-litewskie* [w:] *Polityka wobec sąsiadów. Współczesne stosunki polityczne*, W. Modzelewski (red.), Olsztyn 2009, s. 51–72.

¹¹ „W setną rocznicę jego urodzin – prezydent wolnej Ukrainy – Wiktor Juszczenko ogłosił rok Bandery”. J. Guła, *Morderca Polaków został bohaterem narodowym*, 7.08.2009, portal Wirtualna Polska, <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,Morderca-Polakow-zostal-bohaterem-narodowym,wid,11382986,wiadomosc.html?ticaid=113045>, [dostęp: 3.07.2014].

¹² *Uchwała Senatu w 70. rocznicę rzezi na Wołyniu „Czystka etniczna nosząca znamiona ludobójstwa”*, 20.06.2013, portal Wyborcza.pl, http://wyborcza.pl/1,76842,14134219,Uchwała_Senatu_w_70_rocznice_rzezi_na_Wołyniu__Czystka.html#ixzz36OsbS82f, [dostęp: 3.07.2014]; *W hołdzie ofiarom Rzezi Wołyńskiej. W Radymnie zakończyła się inscenizacja, upamiętniająca ludobójstwo*, 21.07.2013, portal wPolityce.pl, <http://wpolityce.pl/polityka/162381-w-holdzie-ofiarom-rzezi-wolynskiej-w-radymnie-zakonczyla-sie-inscenizacja-upamietniajaca-ludobojstwo>, [dostęp: 3.07.2014].

¹³ *Wspólne oświadczenie z okazji 60-tej rocznicy Akcji „Wisła”*, oficjalna Strona Prezydenta RP, <http://www.prezydent.pl/x.node?id=1011848&eventId=11027937>, [dostęp: 18.04.2008].

2. Dzieje powstania

2.1. Komisja polsko-niemiecka

Najdłużej działającą komisją podręcznikową jest instytucja polsko-niemiecka założona w 1972 roku pod egidą Narodowych Komitetów UNESCO w obu państwach. Co ciekawe, pierwsze wnioski o konsultacje stron złożono jeszcze w roku 1937. Impuls do rozmów pochodził wówczas od strony polskiej, która powoływała się na podpisaną w ramach Ligi Narodów deklarację o nauczaniu historii oraz zawarte w roku 1934 Deklarację polsko-niemiecką o niestosowaniu przemocy i umowę prasową¹⁴. W konsultacjach wzięli udział zarówno przedstawiciele obu ministerstw oświaty, jak i profesorowie oraz nauczyciele historii. Na skutek negatywnej postawy niemieckich uczestników oraz daleko idących żądań obu stron nie przyniosły one jednak żadnych efektów. Odnowienie powyższej idei po II wojnie światowej utrudniał przede wszystkim przypadający na lata 1949–1972 brak stosunków dyplomatycznych pomiędzy Republiką Federalną Niemiec¹⁵ a Polską Rzeczpospolitą Ludową. Niemniej właśnie z tego okresu pochodzi warta zapamiętania inicjatywa zachodnioniemieckiego nauczyciela Enno Meyera, który wspólnie z polskimi historykami znajdującymi się na emigracji opracował 47 tez nastawionych na pozbawienie ujęcia stosunków bilateralnych w podręcznikach szkolnych jednostronności i zakłamania. Zostały one opublikowane w 1956 roku przez Instytut Podręczników Szkolnych z Brunszwiku. Gorące emocje towarzyszące rozmowom historyków RFN oraz PRL przy okazji tez E. Meyera, jak i podczas posiedzeń podręcznikowych z lat 1969–1979 prowadzonych pod auspicjami Akademii Ewangelickiej w Berlinie oraz Instytutu Zachodniego w Poznaniu skłoniły Georga Eckerta do zaproponowania utworzenia wspólnej instytucji, która zajęłaby się powyższą tematyką z poszanowaniem racji obu stron¹⁶. Dzięki podpisanemu

¹⁴ J. Klepacka, *Wspólna przeszłość...*, op.cit., s. 36.

¹⁵ Na osobną uwagę zasługuje działalność funkcjonującej w latach 1969–1989 komisji podręcznikowej, w której zasiadali przedstawiciele PRL i NRD. Mimo że w jej przypadku kwestie ustrojowe i geopolityczne nie stanowiły przeszkody, paradoksalnie miała dalece mniejszy wpływ na proces rewizji historiografii obu stron. *Rozmowa między „braćmi”*: NRD i Polska Rzeczpospolita Ludowa, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/wystawa.html>, [dostęp: 18.02.2013].

¹⁶ Jako polskiego „ojca” inicjatywy wymienia się zazwyczaj Władysława Markiewicza – profesora UAM i UW, członka PAN oraz dyrektora Instytutu Zachodniego w latach 1966–1973. Niemniej pierwsze rozmowy w tej sprawie G. Eckert (pełniący wówczas jednocześnie funkcję dyrektora Instytutu Podręczników Szkolnych z Brunszwiku oraz przewodniczącego Narodowego Komitetu UNESCO) prowadził z Eugenią Krassowską – przewodniczącą polskiego komitetu UNESCO podczas XVI Konferencji Generalnej UNESCO w 1970 roku.

w roku 1970 roku układowi normalizującemu stosunki między państwami, będącemu elementem szerszego odprężenia między Wschodem a Zachodem, inicjatywa ta mogła się ziścić¹⁷. W roku 1972 odbyły się dwie pierwsze polsko-niemieckie konferencje, które wbrew umiarkowanym oczekiwaniom wypracowały zestaw 17 zaleceń o ujęciu problemu stosunków polsko-niemieckich w podręcznikach PRL i RFN. Powołana wówczas Wspólna Polsko-Niemiecka Komisja Podręcznikowa od początku funkcjonowała w dwóch grupach roboczych: historycznej i geograficznej.

2.2. Komisja polsko-litewska

Równo 30 lat młodsza jest komisja polsko-litewska powołana w 1992 roku na podstawie umowy zawartej w Wilnie pomiędzy Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Kultury i Oświaty Republiki Litewskiej. W toku jej prac nastąpiła w latach 1999–2001 przerwa związana z reformą szkolnictwa przeprowadzaną w obu państwach¹⁸. W okresie zawieszenia spotkań sąsiedzi podpisali *Program współpracy między Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Ministerstwem Oświaty i Nauki Republiki Litewskiej na lata 1998–2001* oraz *Umowę między Rządem RP a Rządem Republiki Litewskiej o współpracy w dziedzinach kultury, oświaty i nauki*, w których wyrazili poparcie dla dalszego funkcjonowania instytucji. Oryginalna nazwa gremium: Polsko-Litewska Dwustronna Komisja do badania problemów nauczania historii została w roku 2006 uzupełniona o komponent geograficzny¹⁹.

2.3. Komisja polsko-ukraińska

Z kolei współpraca ze stroną ukraińską jest jeszcze rok krótsza, gdyż stosowną komisję utworzono w 1993 roku. Podobnie jak w przypadku komisji polsko-litewskiej w latach 1998–2001 nastąpiła przerwa w jej funkcjonowaniu²⁰. Oficjalnym

¹⁷ G. Labuda, *Polsko-niemieckie rozmowy o przeszłości*, Poznań 1996, s. 461–463.

¹⁸ VIII narada miała miejsce w maju 1998 roku, zaś zaplanowane na listopad 1998 roku IX obrady odbyły się dopiero w listopadzie 2002 roku.

¹⁹ W niektórych protokołach pojawiała się także nazwa: Polsko-Litewska Dwustronna Komisja Ekspertów do badania problemów nauczania historii (i geografii).

²⁰ Już IV spotkanie odbyło się rok później, niż zaplanowano (wiosną 1996 zamiast 1995 roku). Problemy ze zorganizowaniem V posiedzenia ciągnęły się od marca 1997 do czerwca 1998 roku. Narada nie odbyła się także w roku 2006 (dopiero w październiku 2007 roku).

powodem zawieszenia prac instytucji była reforma systemu oświaty w obydwu państwach i konieczność opracowania podręczników szkolnych dla nowych typów szkół. Niemniej jej wieloletni przewodniczący ze strony polskiej – Władysław Serczyk – utrzymuje, że sedno sprawy tkwiło w nie dość poważnym traktowaniu jej misji przez odpowiednie ministerstwa, w szczególności po ukraińskiej stronie²¹. Po wznowieniu prac posiedzenia komisji dobywały się na podstawie *Porozumienia o współpracy między Ministrem Edukacji Narodowej RP a Ministrem Oświaty i Nauki Ukrainy* z lipca 2001 roku. Aktualnie porozumienie zostało zaś zawarte we wrześniu 2012 roku.

3. Zadania, tryb i organizacja pracy

3.1. Komisja polsko-niemiecka

W pierwszym okresie działalności komisja polsko-niemiecka skupiała się na formułowaniu zaleceń odnośnie co do sposobu prezentacji konkretnych elementów wspólnej historii, które we wcześniejszej praktyce obu stron obarczone były bezkrytycznie powielanymi stereotypami²². W celu rozszerzenia formułowanych ogólnie też od 1977 roku organizowane są specjalistyczne konferencje, odbywające się na przemian w obu państwach. W latach 70. organizowano po trzy lub cztery spotkania tego typu rocznie, z czasem częstotliwość konferencji spadła – w latach 80. organizowano je raz lub dwa razy w roku, zaś od połowy lat 90. raz na dwa,

²¹ W przypadku resortu ukraińskiego wskazał na przypadki słabej obsługi technicznej spotkań, notoryczne opóźnienia w przekazywaniu materiałów do recenzji i słaby przepływ informacji pomiędzy spotkaniami, a także zbyt częste zmiany składu komisji (w tym na funkcji przewodniczącego). W. Serczyk, *Plany i zamierzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Podręcznikowej (wystąpienie na posiedzeniu inauguracyjnym we Lwowie, 21 października 2002 roku)*, s. 1–9; Ministerstwu Edukacji Narodowej zarzucił z kolei paraliżujące dla działalności komisji nieprzedłużenie mianowań jej członków, bezczynność wobec zaniechań strony ukraińskiej, a także brak zainteresowania rezultatami jej wysiłków. W. Serczyk, *Polsko-ukraińska komisja podręcznikowa, przeszłość – stan obecny – nadzieje* [w:] *Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich*, W. Bonusiak (red.), Rzeszów 2001, s. 16–18.

²² Nie miały one charakteru wiążących dyrektyw. Co prawda, polskie Ministerstwo Oświaty i Wychowania uznało je za obowiązujące wskazówki dla autorów, nie poszły za tym jednak żadne próby realnego wdrożenia tej decyzji. Z kolei w systemie oświatowym RFN przysługuje krajom związkowym daleko idąca autonomia, stąd wiele landów wprost odmówiło nadania zaleceniom mocy urzędowej. *Zalecenia Komisji UNESCO PRL i RFN do podręczników szkolnych*, A. Czubiński, Z. Kulak (red.), Poznań 1986, s. 12, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/fileadmin/_dpsk/Bild/Zalecenia_Komisji_UNESCOklein.pdf, [dostęp: 25.02.2013]; Celowo ograniczono się do relacji bilateralnych pomijając ich międzynarodowy kontekst.

a nawet trzy lata²³. Uczestniczą w nich przeważnie historycy i geografowie, do których dołączyli także pedagodzy oraz wydawcy podręczników. W cyklu dwuletnim ma miejsce także wzajemne recenzowanie podręczników szkolnych do nauczania historii i geografii. Komisja posiada własną serię wydawniczą, na którą składają się: zalecenia, tomy specjalistycznych konferencji, seria podręczników dla nauczycieli oraz monografie. Począwszy od lat 90. główna oś działalności instytucji koncentruje się na opracowywaniu materiałów dydaktycznych. Popularyzacji i wdrażaniu celów Komisji w praktyce pedagogicznej służy ponadto organizowanie imprez i wykładów dla nauczycieli, naukowców oraz innych osób/instytucji upowszechniających wiedzę²⁴. Nie bez znaczenia jest także monitorowanie realizacji zaleceń oraz inicjatywa nagradzania „podręczników szkolnych do historii i geografii, które szczególnie dobrze przedstawiają stosunki polsko-niemieckie”²⁵. Stały trzon Komisji stanowi dwudziestoosobowe prezydium, na którego czele stoi jeden naukowiec z Polski i jeden z Niemiec. Gremium złożone zarówno z historyków, jak i geografów spotyka się raz w roku, na przemian w Polsce i RFN.

3.2. Komisja polsko-litewska

Protokół Ministerstwa Edukacji Narodowej RP i Ministerstwa Kultury i Oświaty Republiki Litewskiej w sprawie utworzenia dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii określił zadania powoływanej instytucji jako: wymiennianie informacji o nauczaniu historii w szkołach podstawowych i średnich obu państw, omawianie treści podręczników szkolnych oraz przedstawianie sugestii autorom i wydawcom, badanie problemów i przedstawianie uwag odnośnie do nauczania historii w szkołach mniejszościowych, a nawet proponowanie stronom sposobu zaopatrywania się w podręczniki. Już podczas drugiej narady (pierwszej merytorycznej) jej członkowie zdecydowali się wzbogacić obrady wygłaszaniem referatów poświęconych najważniejszym kwestiom wspólnej

²³ *Gemeinsame Deutsch-Polnische Schulbuchkommission Deutsch-Polnische Schulbuchkonferenzen 1972–2012*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/dzialalnosc/themenkonferenzen.html>, [dostęp: 31.07.2013].

²⁴ *Zadania*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/dzialalnosc.html>, [dostęp: 31.07.2013].

²⁵ *Praca Komisji Podręcznikowej dzisiaj*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/wystawa.html>, [dostęp: 1.08.2013].

historii²⁶. Kolejną weryfikację problematyki i zakresu dalszych prac przeprowadzono w roku 2003. W jej wyniku Komisja zrezygnowała z recenzowania materiałów pomocniczych (ćwiczeń, poradników metodycznych dla nauczycieli), ale postanowiła o ocenianiu podręczników i atlasów geograficznych w zakresie, w jakim korespondują one z historią i wiedzą o społeczeństwie. Zmieniono także sposób recenzowania – przeniesiono akcent z faktografii na koncepcję podręcznika oraz miejsce problematyki polsko-litewskiej²⁷. Ponadto Komisja zwróciła się „do ministerstw edukacji obydwu państw z prośbą o rozważenie możliwości upowszechniania wyników poszczególnych posiedzeń wśród wydawców podręczników historii i geografii”²⁸. Wraz z wejściem obu sąsiadów do Unii Europejskiej zdecydowano, że w uzasadnionych przypadkach analizie poddawane będą informacje o stosunkach dwustronnych w szerszym, europejskim kontekście²⁹. W latach kolejnych zwrócono także uwagę na „konieczność uwzględniania i oceniania w opiniach o podręcznikach takich elementów, jak indeksy, słowniki pojęć, bibliografia”, a także ikonografia³⁰. Komisja składa się w równych częściach z przedstawicieli strony polskiej i litewskiej, korzysta od czasu do czasu z prawa powoływania do współpracy specjalistów bez praw członkowskich³¹. W roku 1992 ustalono, że gremium zbierać się będzie w miarę potrzeby lub na prośbę stron. Z reguły oznaczało to doroczne obrady odbywające się naprzemiennie

²⁶ W roku 2005 zaproponowano dodatkowo, aby ta część posiedzenia była otwarta dla zainteresowanych nauczycieli akademickich, nauczycieli i studentów.

²⁷ *Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii*, Sulejówkę 2003, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=360%3Akomisja-polsko-litewska-2003&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137, [dostęp: 5.08.2013].

²⁸ Ibidem.

²⁹ *Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii*, Wilno 2004, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=361%3Akomisja-polsko-litewska-2004&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137, [dostęp: 28.08.2013].

³⁰ *Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii*, Opole-Niwki 2005, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=362%3Akomisja-polsko-litewska-2005&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137, [dostęp: 28.08.2013]; *Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii*, Wilno 2008, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=365%3Akomisja-polsko-litewska-2008&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137, [dostęp: 29.08.2013].

³¹ Przez lata byli to: przewodniczący, sekretarz i trzech członków, niemniej w roku 2008 Komisja podjęła decyzję o zwiększeniu liczby członków do sześciu (nie licząc sekretarzy) po każdej ze stron.

w Polsce i na Litwie³². W jej składzie znajdują się głównie historycy, niemniej od roku 2003 w pracach uczestniczą także geografowie.

3.3. Komisja polsko-ukraińska

W toku pierwszych sześciu lat prac Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii uczestnicy spotkań zajmowali się prawie wyłącznie opracowywaniem recenzji książek dopuszczonych do użytku szkolnego w obu państwach³³. Przełom w tej kwestii nastąpił dopiero po wznowieniu prac komisji w 2002 roku. Podczas VII posiedzenia ekspertów w roku 2003 podjęto decyzję o włączeniu do porządku obrad referatów prezentujących interpretację najbardziej kontrowersyjnych kwestii w historiografii obu stron³⁴. Co więcej, „ustalono, że rezultaty posiedzeń Komisji powinny być przedstawione do wiadomości historyków, geografów oraz nauczycieli historii i geografii w wydawnictwach fachowych, a także za pośrednictwem elektronicznych środków przekazu oraz winny być wykorzystane przy dopuszczeniu podręczników i środków dydaktycznych do użytku szkolnego. W celu zwiększenia efektywności i popularyzacji rezultatów prac Komisji postanowiono zaprosić na następne posiedzenie Komisji nauczycieli historii”³⁵. Praktykę organizowania otwartej części obrad wprowadzono już w 2004 roku, zaś w roku 2007 zrealizowano postulat włączenia do jej pracy re-

³² Zdarzały się jednak od tej reguły wyjątki, np. w roku 1994 odbyły się dwie narady, zaś w 1996 roku żadna.

³³ Choć ustalono, że „strony rozpatrzą możliwość powołania dwustronnych zespołów autorskich, opracowujących podręczniki dla szkół polskich z ukraińskim językiem nauczania i dla szkół ukraińskich z polskim językiem nauczania” pomysł ten nie doczekał się realizacji. *Plan Pracy do Porozumienia o współpracy między Ministerstwem Edukacji Narodowej i Ministerstwem Oświaty Ukrainy na rok 1995*, 1995, s. 6; Przy czym ich stanowiska i uwagi nie mają mocy prawnie wiążącej. W. Serczyk, *Wystąpienie otwierające obrady IX posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji ds. doskonalenia tekstów podręczników szkolnych w zakresie geografii historii*, Toruń 2005, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=356%3Akomisja-polsko-ukraiska-2005&catid=102%3Akomisja-polsko-ukraiska&Itemid=137, [dostęp: 31.07.2013].

³⁴ Wcześniej wychodzono z założenia, iż to zadanie należy pozostawić odrębnym zespołom eksperckim i konferencjom. W niektórych latach Komisja wprost przyjmowała w swoich protokołach ustalenia dokonane przez inne naukowe gremia.

³⁵ *Protokół VII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, Sulejówek 2003, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=354%3Akomisja-polsko-ukraiska-2003&catid=102%3Akomisja-polsko-ukraiska&Itemid=137, [dostęp: 2.08.2013].

prezentanta Komisji Podręcznikowej Polskiej Akademii Umiejętności³⁶. W pracach Komisji brało udział na całej przestrzeni jej funkcjonowania po 3–8 (najczęściej po 5) przedstawicieli obu stron, w tym dwóch przewodniczących. Spotkania odbywają się z reguły raz do roku naprzemiennie w obu państwach. W każdej naradzie uczestniczą historycy, zaś w roku 2002 postanowiono o ponownym uzupełnieniu składu Komisji ekspertami z zakresu geografii, którzy pierwotnie zakończyli swoją działalność podczas V posiedzenia³⁷.

4. Podejmowane kwestie i towarzyszące im kontrowersje

4.1. Komisja polsko-niemiecka

Długa historia stosunków polsko-niemieckich dostarczyła wielu wątków do ożywionych rozmów naukowców i dydaktyków. Przyczyną zerwania pierwszych konsultacji były m.in.: krytyka nieprzychylnego obrazu kolonizacji na prawie niemieckim i epoki Cesarstwa Pruskiego w polskich podręcznikach oraz sposób ujęcia rozbiorów I Rzeczypospolitej w książkach niemieckich. Toczone także zaciekle dysputy odnośnie do sporów granicznych po I wojnie światowej³⁸. Nie mniej kontrowersji wzbudziła pierwsza redakcja zaleceń z 1972 roku. Dla przykładu, historycy zachodniemieccy wytknęli polskim podręcznikom brak ujęcia paktu Ribbentrop–Mołotow, zaś związki wypędzonych krytykowały pominięcie tematu wysiedleń³⁹. Można powiedzieć, że na całej przestrzeni działał-

³⁶ W X posiedzeniu uczestniczył dr Karol Sanojca z PAU. *Protokół X posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, Lwów 2007, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=357%3Akomisja-polsko-ukraiska-2007&catid=102%3Akomisja-polsko-ukraiska&Itemid=137, [dostęp: 2.08.2013]. Dotychczas nie zrealizowano jednakże drugiej części niniejszego postulatu, czyli udziału w naradach przedstawiciela Instytutu Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

³⁷ *Protokół z VI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, Lwów 2002, s. 3; Uznano wówczas, że ich misja została w pełni zrealizowana. W. Serczyk, *Polsko-ukraińska komisja podręcznikowa...*, op.cit., s. 13.

³⁸ *Retrospekcja – kontakty w sprawie podręczników do lat 60-tych*, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/wystawa.html>, [dostęp: 18.02.2013].

³⁹ Ich protest przybrał nawet formę opublikowanych *Zaleceń alternatywnych. Zalecenia Komisji UNESCO...*, op.cit., s. 11; S. Lässig, *Wystawa „Podręczniki szkolne na celowniku nauki i polityki. 35 lat wspólnej polsko-niemieckiej komisji podręcznikowej”*, oficjalna strona Uniwersytetu Szczecińskiego, http://www.usz.z.edu.pl/main.php/media?xml=load_page&st=14835&ar=1&id=7722&gs=12785&pid=18923, [dostęp: 31.07.2013]; Dokładny przebieg krytyki zamieszczonej na łamach niemieckiej prasy prezentuje Jörg Hoensch. J.K. Hoensch, *Dyskusja na temat polsko-niemieckich*

ności komisji „największe zastrzeżenia budziły tematy z historii najnowszej, jak: regulacja kwestii granicy na Odrze i Nysie, przesiedlenia (nazywane przez Niemców wypędzeniami), normalizacja stosunków wzajemnych czy stosunki PRL–NRD”, a także dzieje stosunków dwustronnych w latach 1933 – 45⁴⁰. Co ciekawe, o ile w RFN zalecenia wywołały burzliwą dyskusję o nauce historii (część landów zdecydowanie je odrzuciła), o tyle w PRL nie stały się one podstawą do szerszej debaty, gdyż wskutek rezerwy po stronie rządowej jej efekty znane były tylko wąskiemu gronu specjalistów. Wiele punktów spornych udało się Komisji rozwiązać dopiero po 1989 roku.

4.2. Komisja polsko-litewska

W ramach referatów wygłaszanych podczas obrad komisji polsko-litewskiej pojawiły się jak dotąd m.in. wątki: wzajemnego oddziaływania kultur Polski i Litwy, bitwy pod Grunwaldem, unii lubelskiej, Konstytucji 3 maja, międzynarodowego kontekstu odzyskania niepodległości przez Polskę i Litwę po I wojnie światowej, stosunków polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku (w szczególności w latach 1918–1922), koncepcji związku Polski i Litwy w okresie II wojny światowej, a także problematyki narodowościowej Wileńszczyzny. Większość wystąpień dotyczyła powyższych zagadnień z perspektywy ich ujęcia w polskich, litewskich oraz światowych podręcznikach szkolnych. Zajmowano się także ustrojami szkolnymi (w tym w kontekście wprowadzonych reform), problemami oświatowymi, a także kanonem wiedzy ucznia polskiego o Litwie i ucznia litewskiego o Polsce⁴¹. Warto zauważyć, że w roku 2007 prof. Adam Suchoński wygłosił referat na temat nauczania historii na terenach zróżnicowanych etnicznie. Przy tej okazji komisja zajęła się szerszą problematyką podręczników przeznaczonych dla mniejszości

zaleceń podręcznikowych w opinii publicznej RFN – na przykładzie prasy, „Przegląd Zachodni” 1989, nr 2, s. 1–28.

⁴⁰ J. Klepacka, *Wspólna przeszłość...*, op.cit., s. 36; V. Julkowska, *Wspólny podręcznik polsko-niemiecki do historii w kontekście europejskiego wymiaru edukacji* [w:] *Toruńskie spotkania dydaktyczne V. Polska – Europa – Świat w szkolnych podręcznikach historii*, S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek (red.), Toruń 2008, s. 257.

⁴¹ W tym: strukturą szkolnictwa, systemem egzaminów szkolnych i państwowych, zasadami i trybem ustalania programów nauczania oraz dopuszczania podręczników do użytku szkolnego. *Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii*, Wilno 2002, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=359%3Akomisja-polsko-litewska-2002&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137, [dostęp: 28.08.2013].

polskiej w Litwie i litewskiej w Polsce⁴². Do tej pory strona polska pracowała m.in. „nad wyeliminowaniem z litewskich podręczników historii określenia Armii Krajowej jako bandy, która mordowała i terroryzowała, nad złagodzeniem interpretacji postaci marszałka Józefa Piłsudskiego oraz wyeliminowaniem epitetów i jednostronnych, negatywnych ocen wydarzeń”⁴³. Przykładała także znaczenie do opatrywania „nazwisk pisanych zgodnie z wymogami języka litewskiego w wersji oryginalnej w nawiasach” oraz wystrzegania się zbyt daleko idących skrótów w informacjach dotyczących Polski⁴⁴. Z kolei stronie litewskiej zależało na umieszczeniu w polskich podręcznikach informacji odnośnie co do Litwy przed unią w Krewie, zewnętrznych przyczyn unii lubelskiej, wojny z Moskwą w XVII wieku, przebiegu i skutków insurekcji kościuszkowskiej, powstania listopadowego i powstania styczniowego dla Litwy, wyłonienia się litewskiego ruchu narodowego i genezy konfliktu polsko-litewskiego na przełomie XIX i XX wieku, a także stosunków polsko-litewskich w dwudziestolecu międzywojennym oraz w pierwszym okresie po wybuchu II wojny światowej⁴⁵. Eksperci litewscy dużą wagę przywiązywali ponadto do stosowanej w materiałach szkolnych terminologii. Sprzeciwiali się korzystaniu z określeń obiegowych w rodzaju „Litwa radziecka” zamiast „Litewska Socjalistyczna Republika Radziecka” czy „Polska” zamiast „Rzeczpospolita Obojga Narodów”, a także dążyli do uściślenia terminologii dotyczącej związków Polski i Litwy oraz określeń takich jak „kresy”.

4.3. Komisja polsko-ukraińska

Pierwszym tematem, który naukowcy ostatniej z omawianych instytucji zaprezentowali podczas posiedzenia była polska i ukraińska interpretacja wydarzeń z 17 września 1939 roku. W kolejnych latach poruszono m.in. następujące wątki

⁴² Zwrócono m.in. uwagę na słaby stan tłumaczeń oraz przedawnienie podręczników do geografii. *Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii i geografii*, Toruń 2007, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=364%3Akomisja-polsko-litewska-2007&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137, [dostęp: 29.08.2013].

⁴³ *Powstanie polsko-litewski podręcznik do historii*, oficjalna strona Rzeczypospolitej, <http://www.rp.pl/artykul/137663.html>, [dostęp: 3.08.2013].

⁴⁴ *Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii i geografii*, Kiejdany 2010, s. 4, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/pdf/komisje/protokol2.pdf>, [dostęp: 29.08.2013].

⁴⁵ *Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii*, Wilno 2002.

historyczne: problem kozacki w dziejach obu państw, rola procesów industrializacji z XIX i XX wieku, stosunki polsko-ukraińskie w latach 1917–1923, powojenne migracje obu narodów, losy Polaków i Ukraińców w czasie II wojny światowej, a także wpływ komunizmu na rozwój procesów narodotwórczych w Europie Środkowej i Wschodniej w XX wieku. Przedmiotem zainteresowania Komisji były także tematy bardziej współczesne, w tym: tendencje rozwoju gospodarczego Ukrainy i Polski w latach 1989–2005, regiony ekonomiczne obu państw oraz problemy edukacji regionalnej, a także dotyczące terminów takich jak: „terytorium”, „etniczność”, „kresy” i „pogranicze”. Zarówno w dyskusjach nad referatami, jak i w dostarczonych recenzjach najczęściej pojawiające się zarzuty strony ukraińskiej dotyczyły niedostatecznej uwagi poświęcanej dziejom terenów dzisiejszej Białorusi, Rosji i Ukrainy (w tym etapów kształtowania się jej państwowości), a także sposobu przedstawienia powstań kozackich i postaci Bohdana Chmielnickiego oraz dziejów Galicji i OUN-UPA. Większość polskich uwag koncentrowała się na niesprowadzaniu polityki II RP, dążeń dynastycznych książąt czy sporów między feudałami do celowej walki pomiędzy narodem polskim a ukraińskim. Krytykowano także jednoznacznie negatywne przedstawianie unii polsko-litewskich i realiów życia mniejszych narodów Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz sojuszu Józefa Piłsudskiego z Semenem Petlurą. Konsekwentnie wskazywano także na niedopuszczalne pominięcie stosunków polsko-ukraińskich podczas II wojny światowej. W kwestiach terminologicznych Ukraińcy wskazali m.in. na (nieuprawnione) wymienne stosowanie pojęć „Ruś”, „Ukraina” i „państwo kozackie” oraz nieprecyzyjne używanie terminów „Wołyn” i „Podole”⁴⁶. Z kolei strona polska apelowała o niestosowanie pojęć używanych w XX wieku w stosunku do odległej przeszłości oraz precyzyjnego i adekwatnego stosowania określeń takich jak: „przesiedlenia” – „wysiedlenia” – „deportacja”, „zajęcie” – „zagrabienie” – „przyłączenie” – „zjednoczenie” – „aneksja”⁴⁷.

⁴⁶ K. Sanojca, *Polska narracja podręcznikowa...*, op.cit., s. 56–59.

⁴⁷ *Protokół z IV Narady Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów ds. doskonalenia treści podręczników szkolnych*, Kijów 1996, s. 2; *Protokół VIII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, Iwano-Frankiwsk 2004, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=355%3Akomisja-polsko-ukraiska-2004&catid=102%3Akomisja-polsko-ukraiska&Itemid=137, [dostęp: 2.08.2013].

5. Efekty działań

5.1. Komisja polsko-niemiecka

Bez wątplenia najdalej idącymi osiągnięciami może się poszczycić instytucja polsko-niemiecka. W toku jej prac opublikowano serię zaleceń⁴⁸ wskazujących autorom podręczników do historii i geografii obustronnie zaakceptowany sposób przedstawienia kwestii, które wcześniej nacechowane były demagogią i zakłamaniem. Pierwsze 14 wspólnych zaleceń polsko-niemiecka komisja podręcznikowa sformułowała już podczas inauguracyjnego spotkania z lutego 1972 roku⁴⁹. Opracowane zaledwie kilka miesięcy później *Zalecenia przyjęte na spotkaniu w Brunszwiku w dniach 12–15 kwietnia 1972 r.* stanowiły ich rozszerzenie o 3 kolejne tezy⁵⁰. Podobnie 26 zaleceń z zakresu historii oraz 7 z zakresu geografii, które zostały zatwierdzone w 1976 roku, stanowiły *de facto* powtórzenie ustaleń z roku 1972, skrupulatnie je jednak uporządkowano i uzupełniono o nowe wątki. Ostatnie opracowanie też zostało wydane w roku 2001⁵¹. Mając świadomość ogólności niektórych wskazówek oraz pominięcia międzynarodowego kontekstu prezentowanych wydarzeń, naukowcy postanowili wzbogacić zalecenia materiałami wypracowanymi w toku dalszych konferencji⁵². Na osobną uwagę zasługuje szeroki wachlarz materiałów przygotowanych przez Komisję do użytku nauczycieli po obu stronach granicy, w szczególności zaś dzieło *Polska i Niemcy w XX wieku: wskazówki i materiały do nauczania historii*, dotykające w swej treści jednego z naj-

⁴⁸ Co jest o tyle cenne, że długi czas pozostawało „kwestią sporną, czy zamiast dążyć do stworzenia wspólnych zaleceń nie pozwolić po prostu każdej ze stron przedstawić własnej wizji danego aspektu historii”. K. Zernack, *Niemcy – Polska: z dziejów trudnego dialogu historiograficznego*, Poznań 2006, s. 201 i 204.

⁴⁹ *14 Empfehlungen deutsche-polnischen Beziehungen in den Schulbüchern der Volkrepublik Polen und der Bundesrepublik Deutschland*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/fileadmin/_dpsk/Bild/Dokumente/14_Empfehlungen.pdf, [dostęp: 25.02.2013].

⁵⁰ *Zalecenia przyjęte na spotkaniu w Brunszwiku w dniach 12–15 kwietnia 1972 r.*, Warszawa 1972, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/fileadmin/_dpsk/Bild/Zaleceni_1972.pdf, [dostęp: 18.02.2013].

⁵¹ *Zalecenia Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/publikacje/zalecenia.html>, [dostęp: 1.08.2013].

⁵² Są one publikowane w formie książkowej i stanowią aneksy do dokumentu z 1976 roku. Do chwili obecnej ukazały się 42 pozycje historyczne oraz 12 dzieł poświęconych geografii. *Tomy specjalistycznych konferencji*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/publikacje/tomy-specjalistycznych-konferencji.html>, [dostęp: 1.08.2013].

trudniejszych okresów wspólnej historii⁵³. Dodatkowo w roku 2008 ministrowie spraw zagranicznych zlecieli Komisji opracowanie koncepcji prac nad wspólnym podręcznikiem historii⁵⁴. W skład Rady Zarządzającej i Rady Ekspertów (decydującą rolę odgrywają w niej członkowie Komisji Podręcznikowej) wchodzi politycy i historycy obu stron. „Celem projektu jest przygotowanie serii podręczników w identycznej formie, różniących się jedynie wersją językową i przeznaczonych dla polskich i niemieckich szkół ponadpodstawowych⁵⁵. Co istotne, będą to nie materiały dodatkowe, lecz zatwierdzone przez państwo podręczniki do nauczania historii, zgodne z podstawą programową obowiązującą w obu krajach⁵⁶. Pierwszym efektem prac zespołu projektowego były opublikowane w grudniu 2010 roku zalecenia dotyczące struktury, podstaw dydaktycznych oraz podziału treści na pięć epok⁵⁷. Na ich podstawie od roku 2012, we współpracy z polsko-niemieckim tandemem wydawniczym, opracowywane są poszczególne tomy podręcznika. Pierwszy z serii podręczników ma się ukazać jesienią 2014 roku⁵⁸. Warto zwrócić uwagę, że powyższa idea poza gorącymi orędownikami ma także swoich przeciwników. „Sceptycy przestrzegają przeciwko tworzeniu specyficznej polsko-niemieckiej rzeczywistości, gdzie pozostaje niewiele miejsca dla innych wątków historii Europy. Z kolei zatwardziali krytycy dowodzą, że podręcznik to nic innego jak kolonizowanie pamięci słabszego (Polski) przez niemiecką maszynę polityki historycznej⁵⁹. Co więcej, jak wskazuje Joanna Klepacka, bez względu na

⁵³ Dotychczas wydano 13 dzieł. *Seria podręczników dla nauczycieli*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/publikacje/seria-podrecznikow-dla-nauczycieli.html>, [dostęp: 1.08.2013].

⁵⁴ Po raz pierwszy z tą inicjatywą wystąpił jesienią 2006 roku minister spraw zagranicznych RFN Frank-Walter Steinmeier.

⁵⁵ „Polskojęzyczna wersja podręcznika przeznaczona będzie do nauczania historii w gimnazjum i pierwszej klasie szkół ponadgimnazjalnych w Polsce, natomiast wersja niemiecka – do nauczania historii na poziomie Sekundarstufe I w Niemczech. Obie wersje językowe będą jednolite pod względem koncepcji dydaktycznej, treści i szaty graficznej. Różnice mogą się pojawić w materiałach dodatkowych”. *Podręcznik do historii. Projekt polsko-niemiecki – Zalecenia*, s. 5, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://dpsk.gei.de/fileadmin/bilder/pdf/Projekte/Podrecznik%20do%20historii.Projekt%20polsko-niemiecki-Zalecenia.pdf>, [dostęp: 31.07.2013].

⁵⁶ *Polsko-niemiecki podręcznik do nauczania historii*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/polsko-niemiecki-podrecznik-do-nauczania-historii.html>, [dostęp: 31.07.2013].

⁵⁷ Prahistoria i starożytność; średniowiecze; okres nowożytny; wiek XIX; wiek XX.

⁵⁸ Niemniej jak wskazuje Krzysztof Ruchniewicz, wokół projektu panuje obecnie dojmująca cisza medialna oraz brak oddolnego zaangażowania nauczycieli i uczniów. K. Ruchniewicz, „*Nasze Matki*” w..., op.cit.

⁵⁹ A. Krzemiński, R. Woś, *Co z tym podręcznikiem? Czy powstanie kiedyś polsko-niemiecki elementarz historyczny?*, „Polski Kalendarz Europejski” 2009, nr 123, s. 35.

swoje merytoryczne i dydaktyczne walory podręcznik: „Po pierwsze, nie będzie jedyną pozycją do nauki historii na bogatym rynku księgarskim, co oznacza, że obejmie zasięgiem tylko pewną liczbę uczniów. Po drugie, konkurować będzie musiał z wiedzą potoczną, przekazywaną poza szkołą, przede wszystkim w rodzinie”⁶⁰. Zachowując w pamięci powyższe zastrzeżenia, należy jednak wyraźnie stwierdzić, że w ramach wyznaczonych przed sobą zadań Komisja wywiązała się z nawiązką⁶¹. Polskie i niemieckie podręczniki do geografii i historii zniwelowały wiele początkowych braków oraz wygładziły strukturalną różnorodność, tj. dyletantyzm i uwarunkowania ideologiczne. W podręcznikach niemieckich Polska zajmuje o wiele więcej miejsca niż dawniej – „asymetria wiedzy” wyraźnie się zmniejsza⁶². Z kolei polskie książki współcześnie dalece więcej miejsca poświęcają sprawom drażliwym, takim jak np. wypędzenia/przesiedlenia. Udało się także zmniejszyć zakres odmiennych sądów np. w odniesieniu do średniowiecznego osadnictwa, kwestii śląskiej w okresie średniowiecza, kultury łużyckiej, rozbiorów Polski, Republiki Weimarskiej, nacjonalizmu w okresie przedmarcowym czy ruchów oporu w epoce narodowego socjalizmu. Mimo że coraz więcej zagadnień opatrzonych jest perspektywą obu stron nadal (choć zdecydowanie rzadziej niż wcześniej) zdarzają się ujęcia martyrologiczne oraz wypaczone z jednej strony powrotem do niemieckiej narracji wielkomocarstwowej, z drugiej zaś do polskiego nacjonalizmu etnicznego⁶³.

⁶⁰ J. Klepacka, *Wspólna przeszłość...*, op.cit., s. 37.

⁶¹ Szerzej na ten temat: Z. Kulak, *Działalność Wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL–RFN, 1972–1987, PRL–RFN. Blaski i cienie procesu normalizacji wzajemnych stosunków: 1972–1987*, A. Czubiński (red.), Poznań 1988, s. 18–225 za: G. Labuda, *Polsko-niemieckie rozmowy...*, op.cit., s. 463–464.

⁶² Prof. A. Suchoński zauważa dla przykładu rozszerzenie gamy wybitnych Polaków, jacy w ostatnim czasie pojawili na kartach niemieckich podręczników. A. Suchoński, *Polacy na kartach zagranicznych podręczników do nauczania historii* [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Polska – Europa – świat w szkolnych podręcznikach historii*, S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek (red.), Toruń 2008, s. 10–13.

⁶³ Problem taki na podstawie analizy polskich i niemieckich podręczników do historii najnowszej zasygnalizowała Ewa Nasalska. E. Nasalska, *Polacy i Niemcy – obraz sąsiedztwa w podręcznikach szkolnych* [w:] *Trudne sąsiedztwa. Z socjologii konfliktów narodowościowych*, A. Jasińska-Kania (red.), Warszawa 2001 za: K. Ferszt-Piłat, *Badania podręcznikowe...*, op.cit., s. 103; K. Zernack, *Niemcy–Polska...*, op.cit., s. 194–196 i 207–208.

5.2. Komisja polsko-litewska

Ponieważ misja Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii od początku wychodziła daleko poza samo recenzowanie podręczników dostarczonych przez drugą stronę, przez lata działalności udało się jej osiągnąć konkretne sukcesy. Ważnym efektem prac jest opracowanie kanonu wiedzy o obydwu państwach, który powinien znaleźć się w szkolnej edukacji historycznej i geograficznej⁶⁴. Nie mniej istotne jest ustalenie listy postaci, które z racji roli, jaką odegrały w polityce, gospodarce i kulturze, powinny być znane uczniom po obydwu stronach granicy⁶⁵. Rozwijana od roku 2004 koncepcja opracowania wydawnictwa (przeznaczonego zarówno dla nauczycieli historii, wydawców i autorów podręczników, jak dla wszystkich zainteresowanych upowszechnieniem wiedzy historycznej) przedstawiającego ustalenia Komisji została zaakceptowana w kształcie opracowanym przez przewodniczącego strony polskiej w roku 2008⁶⁶. Profesor A. Suchoński jest również gorącym orędownikiem idei podręcznika polsko-litewskiego, który stanowiłby dla nauczycieli i uczniów materiał uzupełniający dotyczący wspólnej historii obu państw, a także włączenia treści ważnych dla obu sąsiadów do unijnego podręcznika historii narodów europejskich⁶⁷. Jak na razie ministerstwa wyraziły umiarkowane zainteresowanie projektem, Komisja zaproponowała więc w zamian stworzenie materiałów pomoc-

⁶⁴ Materiał został przygotowany z myślą o autorach, wydawcach i nauczycielach. *Podstawowe wiadomości o Polsce i Litwie (projekt 17.05.2005 r.)*, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=362%3Akomisja-polsko-litewska-2005&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137, [dostęp: 28.08.2013].

⁶⁵ „Strona litewska przedstawiła wykaz 16 postaci, a strona polska poza imionami panujących z dynastii Piastów i Jagiellonów zaproponowała 28 postaci”. *Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii*, Druskienniki 2006, Oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=363%3Akomisja-polsko-litewska-2006&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137, [dostęp: 28.08.2013].

⁶⁶ *Koncepcja Wspólnej dwujęzycznej publikacji podsumowującej dotychczasową działalność Polsko-Litewskiej Komisji ds. Podręczników Historii i Geografii*, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/images/stories/komisje_podrecznikowe/protokol_wilno_08_Suchoński.pdf, [dostęp: 28.08.2013].

⁶⁷ Komisja wniosła także, „by przedstawiciele obu Krajów, którzy corocznie spotykają się na posiedzeniu organizowanych przez Radę Europy w sprawie realizacji programu Europejski Wymiar Edukacji Historycznej, uzgodnili wspólny program prezentacji dorobku Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze współczesnej perspektywy”. *Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii*, Lublin 2011, s. 10, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/stories/pdf/20120126120259867.pdf>, [dostęp: 28.08.2013]; *Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii*, Wilno 2008.

nicznych dla uczniów i nauczycieli⁶⁸. Wedle zdania Piotra Ungera: „Opinie opracowywane na potrzeby polsko-litewskiej komisji podręcznikowej wskazują wyraźny postęp w sposobie przedstawiania problemów stanowiących do niedawna przedmiot sporów historyków obydwu krajów. Np. w podręcznikach litewskich przestały występować jednoznacznie negatywne oceny i określenia dotyczące przyłączenia Wileńszczyzny do Polski oraz działalności AK na tym terenie. Jednocześnie komisja zwróciła uwagę na konieczność podkreślania w tekstach podręczników tych elementów, które wskazują współdziałanie obydwu narodów w różnych okresach dziejów (przykładowo wskazano na znaczenie zachowania przez Litwę neutralności w 1939 r., co umożliwiło wielu Polakom uniknięcia niewoli, a także pomoc społeczeństwa polskiego dla Litwy w okresie ponownego odzyskania przez nią niepodległości)”⁶⁹. Ten sam autor w innym miejscu zwrócił dodatkowo uwagę na nowe ujęcie Konstytucji 3 maja, którą uznano za ważny dokument nie tylko dla Korony, ale i Wielkiego Księstwa Litewskiego (pierwszy dokument polityczny w języku litewskim)⁷⁰. A. Suchoński zauważył z kolei pozytywną ewolucję postaci Józefa Piłsudskiego⁷¹. Sami członkowie Komisji, choć wielokrotnie podkreślali wielką rolę, jaką odgrywa ona w pozytywnym dialogu między narodami, zwrócili uwagę na dużo wolniejszy postęp w realizacji jej zaleceń po stronie polskiej niż litewskiej. Dla przykładu, w roku 2011 wiele czasu podczas obrad poświęcono wypracowywaniu pomysłów na walkę z rażącym powtarzaniem błędów, które zostały ujęte we wcześniejszych zaleceniach Komisji. Mimo konkretnych osiągnięć wciąż istnieje więc problem przełożenia ustaleń instytucji na praktykę szkolną.

5.3. Komisja polsko-ukraińska

W perspektywie dwóch powyższych komisji instytucja polsko-ukraińska nie może się poszczycić wieloma wspólnymi projektami. Jak zauważa Karol Sanojca, „wizja wspólnego polsko-ukraińskiego podręcznika historii wydaje się jeszcze odległa,

⁶⁸ *Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii*, Olsztyn 2009, s. 2, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/images/pdf/polsko_litewska_2009.pdf, [dostęp: 28.08.2013].

⁶⁹ P. Unger, *Dwustronne komisje podręcznikowe* [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Tradycja i mity w edukacji historycznej w dobie reformy*, S. Roszak, M. Strzelecka, N. Ziółkowski (red.), Toruń 2004, s. 285.

⁷⁰ P. Unger, *Treści polskie w litewskich i ukraińskich szkolnych podręcznikach historii* [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Polska – Europa – świat w szkolnych podręcznikach historii*, S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek (red.), Toruń 2008, s. 76.

⁷¹ A. Suchoński, *Polacy na kartach...*, op.cit., s. 13.

lecz pojawiła się idea, by stał się on jednym z materialnych efektów prac komisji⁷². W opinii Krzysztofa Gawina winę za opóźnienia prac nad wspólną publikacją ponosi w zdecydowanej mierze niechętna postawa władz ukraińskich do uznania niewygodnych faktów⁷³. Nie oznacza to jednak, że kilkanaście lat spotkań pozostało bez efektów. Podczas pierwszego posiedzenia na podstawie analizy systemów oświatowych, struktury nauczania oraz treści materiałów szkolnych udało się wypracować indeks 16 zagadnień, na których ujęcie powinno się w podręcznikach zwracać szczególną uwagę oraz sformułować 7 zaleceń dla autorów nowych dzieł⁷⁴. Z kolei w roku 2011 członkowie Komisji ustalili trzy zalecane informacje, jakie odnośnie do Ukrainy powinny się znaleźć w polskich podręcznikach do III klasy gimnazjum⁷⁵. Co więcej, „Komisja postanowiła kontynuować starania o opublikowanie wszystkich zaleceń merytorycznych sformułowanych podczas kolejnych posiedzeń, co przyczyni się do upowszechnienia zawartych w niej zaleceń wśród wydawców i autorów podręczników szkolnych⁷⁶. Warto zauważyć, że współczesne polskie podręczniki zawierają dalece więcej informacji o Ukrainie niż ich wcześniejsze odpowiedniki. Na uwagę zasługuje ponadto przewartościowanie ocen akcji „Wisła” oraz wydarzeń związanych z wyznaczeniem wschodniej granicy Polski po obu wojnach światowych, a także sposób przedstawienia postaci B. Chmielnickiego oraz dziejów Kozaczyzny. Wspólnym wysiłkiem udało się również wypracować akceptowaną przez obie strony terminologię, np. „pogranicze” zamiast „kresy

⁷² Postulat w tej kwestii przedstawił W. Serczyk w 2008 roku. *Protokół XI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, Wrocław 2008, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=358%3Akomisja-polsko-ukrainska-2008&catid=102%3Akomisja-polsko-ukrainska&Itemid=137, [dostęp: 1.08.2013]; K. Sanojca, *Polska narracja podręcznikowa...*, op.cit., s. 60.

⁷³ K. Gawin, *Niezaleczone rany. Stosunki polsko-ukraińskie wczoraj i dziś*, „Konspekt. Pismo Akademii Pedagogicznej w Krakowie” 2006, nr 2–3 (26), <http://www.up.krakow.pl/konspekt/26/index.php?i=033>, [dostęp: 2.07.2014].

⁷⁴ Sugerowano w nich: ukazywanie stosunków bilateralnych w ich międzynarodowym kontekście, depolityzację treści podręczników, unikanie eksponowania wątków męczeńskich, dążenie do przedstawiania racji obu stron w kwestiach spornych, podkreślanie zmiany charakteru relacji dwustronnych po obaleniu reżimu komunistycznego, a także aktualizowanie wydań podręczników i stosowanie zaleceń Międzynarodowej Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych. *Protokół z I Narady Ukraińsko-Polskiej Komisji Ekspertów ds. doskonalenia treści podręczników szkolnych*, Warszawa 1993, s. 2–4.

⁷⁵ *Protokół XIV posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, Odessa 2011, s. 7, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/stories/doc/protok.pdf>, [dostęp: 1.08.2013].

⁷⁶ *Protokół XV posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, Katowice 2012, s. 16, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/stories/doc/protok.pdf>, [dostęp: 1.08.2013].

wschodnie” czy „ukraińskie terytorium etniczne”⁷⁷. Z polskiego punktu widzenia ważnym sukcesem Komisji było wycofanie przez władze ukraińskie ze szkół wyjątkowo krzywdzącego podręcznika pt. *Opowiadania z historii Ukrainy* autorstwa O. Kuczeruka czy odejście od jednostronnego ujęcia roli odgrywanej przez Polskę wobec ludności ukraińskiej w okresie międzywojennym i polskiej obecności we Lwowie. Krystyna Wróbel-Lipowa oraz Dariusz Szewczuk, wskazując wpływ dwustronnej Komisji na spore zmiany w sposobie przedstawiania dziejów Polski na kartach ukraińskich książek szkolnych, podkreślają jednak, że nadal ukraińska narracja historyczna nie jest wolna od drobnych, acz ewidentnych błędów, daleko idących uproszczeń oraz wpływu metodologii marksistowskiej i odwołań do walki klasowej⁷⁸. P. Unger i Teresa Maresz zauważają, że choć w ukraińskiej historiografii akademickiej zrezygnowano z patrzenia na stosunki polsko-litewskie w optyce walki dobra (Ukraińcy) ze złem (Polacy) na korzyść pragmatycznego ukazania stron jako równorzędnych sił napędzanych sprzecznymi aspiracjami⁷⁹, to wiele szkolnych podręczników nadal emanuje poczuciem krzywdy. Niewyrugowanym grzechem strony polskiej jest z kolei stereotypowe ukazanie Ukraińców jako kozaków i buntowników⁸⁰. Reasumując, „wyniki prac Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii są znaczne, chociaż zapewne wciąż zbyt mało upowszechnione, mimo licznych publikacji na ten temat zarówno w czasopiśmie fachowych jak też w prasie codziennej”⁸¹. W związku z tym po obu stronach granicy wciąż (choć rzadziej) pojawiają się materiały szkolne skupiające się na konfliktowych elementach historii polsko-ukraińskiej, a także nieuwzględniające wielu szczegółowych kwestii, jakie w toku prac komisji zostały już dawno wyjaśnione.

⁷⁷ Protokół XIII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Gdańsk 2010, s. 1, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/docs/podreczniki/protokol.pdf>, [dostęp: 1.08.2013].

⁷⁸ K. Wróbel-Lipowa, D. Szewczuk, *Dzieje Polski w szkolnych podręcznikach historii powszechnej na Ukrainie* [w:] *Toruńskie Spotkania...*, op.cit., s. 69 i 74.

⁷⁹ P. Unger, *Treści polskie...*, op.cit., s. 76.

⁸⁰ T. Maresz, *Wspólne dzieje dwóch narodów a ich prezentacja we współczesnych polskich i ukraińskich podręcznikach do historii* [w:] *Toruńskie Spotkania...*, op.cit., s. 272–273.

⁸¹ F. Postulski, *Minister Edukacji Narodowej i Sportu przekazał odpowiedź na oświadczenie senator Marii Berny, złożone na 46. posiedzeniu Senatu* („Diariusz Senatu RP” nr 48), „Diariusz Senatu Rzeczypospolitej Polskiej” 2003, nr 50, oficjalna strona Senatu RP, <http://ww2.senat.pl/k5/dok/diar/50/5006a.htm>, [dostęp: 17.02.2013].

6. Wnioski

Przedstawione powyżej fakty uwidaczniają jasno różnice w efektywności trzech omawianych komisji. Najdalej idącymi sukcesami może poszczycić się instytucja polsko-niemiecka, zaś zdecydowanie najmniej osiągnąć stało się udziałem gremium polsko-ukraińskiego. Komisja polsko-litewska plasuje się pomiędzy nimi, choć jej wyniki umiejscawiają ją dużo bliżej instytucji polsko-ukraińskiej. Analiza funkcjonowania poszczególnych gremiów skłania ku tezie, iż decydujący wpływ na powodzenie ich misji miały następujące czynniki: ambicje i przyjęty przez komisje tryb pracy, ramy polityki edukacyjnej państw, polityczne poparcie rządów, szeroka debata nad ustaleniami, nastawienie społeczne oraz czynniki obiektywne (w tym: czas, etap procesu narodowotwórczego i możliwości finansowe partnerów).

O ile członkom żadnej z trzech komisji z reguły nie można zarzucić lekceważenia swoich obowiązków, o tyle widoczna jest dysproporcja w przyświecających im ambicjach⁸². Ważnym aspektem przyjętego zakresu prac jest w opinii P. Ungera wypracowywanie przez komisje wskazówek lub zaleceń dla autorów, wynikające „ze specyfiki podręczników szkolnych, które z jednej strony muszą odzwierciedlać najnowsze osiągnięcia nauki, ale z drugiej na ogół nie mają możliwości prezentowania naukowych dyskusji”⁸³. Jasno sformułowane i zaakceptowane przez obie strony sugestie są więc dla autorów szkolnych materiałów dydaktycznych nieocenioną pomocą. Dlatego też redukując swoją misję wyłącznie do recenzowania książek znajdujących się w obiegu szkolnym drugiej strony, polsko-ukraińska komisja ekspertów na długie lata pozbawiła się możliwości bardziej realnego wpływu na dopiero powstające dzieła innych autorów. Realnego wpływu na treści podręcznikowe nie można zyskać bez stawiania ambitnych celów, popartych metodycznym i aktywnym działaniem.

Silnie powiązana z powyższym argumentem jest kwestia polityki edukacyjnej państw. Klaus Zernack podkreśla, że na metodologię pracy komisji RFN–PRL wpłynęła kwestia ustroju państwowego powodująca „odmienne punkty wyjścia: po jednej stronie zamówienie ze strony państwa, po drugiej odpowiedzialność za swoje czyny; demokracja sterowana vs. liberalna, centralizm w zakresie polityki oświatowej vs. federalizm”⁸⁴. Stanowisko zdecydowanie na korzyść jasno określi-

⁸² W. Serczyk podaje jednostkowy przykład rażącego niewywiązywania się z roli przewodniczącego ukraińskiej strony komisji. W. Serczyk, *Polsko-ukraińska komisja podręcznikowa...*, op.cit., s. 13.

⁸³ P. Unger, *Dwustronne komisje podręcznikowe*, „Wiadomości Historyczne”..., op.cit., s. 314.

⁸⁴ Polskich członków komisji oficjalnie oddelegował PRL, Niemcy przybyli z własnej chęci; K. Zernack, *Niemcy – Polska...*, op.cit., s. 190.

nych kierunków polityki edukacyjnej w zakresie programów nauczania oraz treści podręczników zajęli dla przykładu Jerzy Nikitorowicz i Katarzyna Ferszt-Piłat, wskazując, że tylko tym sposobem można skutecznie promować wśród uczniów postawy tolerancji i akceptacji dla innych kultur⁸⁵. Bez wątpienia to, czy wypracowane kompromisy zyskują obowiązującą w danych państwach moc prawną ma niebagatelne znaczenie w procesie rewizji treści podręcznikowych.

Dopełnieniem powyższego wniosku jest szersze zagadnienie rządowego wsparcia. W protokole z obrad polsko-litewskiej komisji podręcznikowej w roku 2012 napisano, że postęp jej prac „może być przykładem dobrej woli i wytrwałej pracy badaczy polskich i litewskich, a także wsparcia władz obu państw – głównie poprzez wsparcie właściwych ministerstw”⁸⁶. Również W. Serczyk wielokrotnie wskazywał, iż kluczowy dla powodzenia (lub niepowodzenia) nadziei pokładanych w działalności komisji dwustronnych jest stosunek resortów, które poprzez wsparcie techniczne, dobór członków, ale przede wszystkim przez znaczenie przywiązywane do wypracowanych materiałów mogą ich wysiłki przełożyć na obowiązującą praktykę szkolną⁸⁷. Choć trudno się z nim nie zgodzić, warto zauważyć, że polityczne wsparcie rządów nie musi być osiągnięte poprzez bezpośrednie zwierzchnictwo nad pracą naukowców. Dobitym dowodem na to są sukcesy instytucji polsko-niemieckiej, która od początku funkcjonowała pod auspicjami Polskiego i Niemieckiego Komitetu ds. UNESCO⁸⁸, oraz zdecydowanie skromniejsze rezultaty pozostałych dwóch zespołów powołanych na mocy międzyrządowych umów i odpowiadających bezpośrednio przed właściwymi ministerstwami. O wiele większą rolę zdaje się odgrywać stan stosunków międzypaństwowych oraz przywiązywana do nich waga, wynikająca wprost z międzynarodowej pozycji partnera.

⁸⁵ K. Ferszt-Piłat, *Badania podręcznikowe...*, op.cit., s. 103.

⁸⁶ *Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii*, Birże/Biržai 2012, s. 2, http://www.men.gov.pl/images/stories/komisje_podrecznikowe/Protokol_Bira_2012.pdf [dostęp: 28.08.2013].

⁸⁷ Wedle słów pracownika MEN sprawującego opiekę nad instytucją polsko-litewską dr Krzysztofa Kafla: „Obecnie Ministerstwo kładzie duży nacisk na uwzględnianie uwag zawartych w recenzjach komisji”, ibidem. Z kolei treść wspomnianego wcześniej materiału dydaktycznego pt. *Polska i Niemcy w XX wieku* została przekazana wszystkim rzeczoznawcom upoważnionym do opiniowania programów i podręczników przed ich dopuszczeniem do użytku, którzy zostali zobowiązani do ich uwzględnienia w swoich opiniach. P. Unger, *Dwustronne komisje podręcznikowe* [w:] *Toruńskie Spotkania...*, op.cit., s. 284.

⁸⁸ „Od 1972 r. opiekę organizacyjną nad Komisją sprawuje po stronie niemieckiej Instytut Międzynarodowych Badań nad Podręcznikami Szkolnymi im. Georga Eckerta w Brunshwiku. O powiązaniach instytucjonalnych Komisji po stronie polskiej decyduje każdorazowo jej przewodniczący”. *Organizacja*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/organizacja.html>, [dostęp: 31.07.2013].

Paradoksalnie czynnikiem, który długofalowo przyczynia się do powodzenia komisji, są wywoływane przez jej prace szerokie kontrowersje⁸⁹. Dla przykładu, Wspólna Polsko-Niemiecka Komisja Podręcznikowa, powołana w zdecydowanie niesprzyjających warunkach geopolitycznych i światopoglądowych, odważnie podjęła się zadania skracania protokołu rozbieżności pomiędzy historiografiami obu stron, co wprawdzie wywołało żywą polemikę, ale w rezultacie zaważyło na jej znaczeniu. Szeroka dyskusja na forum publicznym przyczyniła się bowiem nie tylko do wzrostu świadomości co do istniejących dysonansów, ale także poznania poglądów adwersarzy. Nieunikanie trudnych tematów oraz szeroka popularyzacja wypracowanych w gronie naukowców kompromisów zdają się wywierać zdecydowany wpływ na zmianę narracji w poszczególnych podręcznikach szkolnych.

Nie bez znaczenia jest także społeczna gotowość na zmianę krzywdzących drugą stronę stereotypów. Choć wszystkie komisje raz po raz musiały i nadal muszą zmagać się z niezrozumieniem rodzimej opinii publicznej dla niewygodnej prawdy historycznej nastawienie elit, z których zazwyczaj wywodzą się autorzy poszczególnych podręczników, wydaje się mocno przyśpieszać/spowalniać proces zmiany treści podręcznikowych. Problem ten uwidacznia się w zróżnicowaniu sukcesów komisji po polskiej i litewskiej stronie granicy. Jak zauważył w 2012 roku dr Rimantras Miknys: „Autorom wyraźnie zależy, by w ministerstwie, a następnie w mediach opinie o ich podręcznikach były coraz lepsze”, z kolei prof. A. Suchoński dodał, iż coraz częściej z własnej inicjatywy chcą oni poznać polskie i litewskie opinie przedstawiane na forum Komisji⁹⁰. Powyższe wypowiedzi kontrastują jednak z opisanym wcześniej wysiłkiem ekspertów obradujących na tym samym spotkaniu na rzecz wytworzenia mechanizmu skutecznej walki z polskimi twórcami, którzy w sposób wytrwały nie stosują się do zaleceń recenzentów dwustronnej komisji. Niewątpliwie bez dobrej woli elit społecznych, w tym przede wszystkim autorów i wydawców podręczników, możliwości oddziaływania dwustronnych komisji są dotkliwie ograniczone.

Czynnikiem uzupełniającym, o którym nie należy zapominać, jest czas działalności poszczególnych instytucji. Trudno oczekiwać, że uzdrowienie relacji pomiędzy narodami, które na przestrzeni dziesięcioleci dopuszczały się względem siebie przemocy i niesprawiedliwości, dokona się w przeciągu kilku miesięcy czy lat. Jak wspomniano już wcześniej, wiedza historyczna przekazywana w szkole konkuruje z wiedzą, jaką młodzież wynosi ze swych domów, ta zaś jest wynikiem

⁸⁹ Szerzej patrz m.in.: J.K. Hoensch, *Dyskusja na temat...*, op.cit., s. 1–28; A. Krzemiński, *Sprawy podręcznikowe PRL-RFN w prasie polskiej*, „Przegląd Zachodni” 1989, nr 2, s. 29–46.

⁹⁰ *Protokół posiedzenia...*, op.cit., s. 6.

zarówno doświadczeń ich rodziców i dziadków, jak i nauki pobranej przez nich w latach szkolnych. Nic więc dziwnego, że ponad 30 lat dłuższy staż Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej nie pozostaje bez znaczenia.

Innymi obiektywnymi uwarunkowaniami są także dzieje historyczne omawianych państw i narodów. Zarówno Litwini, jak i Ukraińcy, którzy w wyniku upadku Związku Radzieckiego odzyskali swoją niepodległość, stanęli w latach 90. przed zadaniem napisania historii losów ojczystych od nowa. Stąd najpewniej wynikają pojawiające się niekiedy zarzuty o niekorzystanie z najnowszych badań czy powielanie sowieckich schematów myślenia, a także budowanie własnej tożsamości narodowej kosztem negatywnego przedstawiania sąsiadów. Co zrozumiałe, narody o silniej ugruntowanej tożsamości są z reguły bardziej skłonne do przyznania się do niechlubnych wątków wspólnej historii, nie traktując ich w charakterze zagrożenia dla własnej spójności⁹¹. Jak konstatuje K. Ferszt-Piłat „efektywna komunikacja z odmiennymi kulturowo zależy przede wszystkim od stopnia znajomości własnego centrum kulturowego, a tym samym świadomości własnej i grupowej tożsamości społeczno-kulturowej”⁹². Kształtowanie odnowionej państwowości wpływało także na priorytety rządów, w tym decyzje budżetowe, które siłą rzeczy odbijały się na możliwościach prac poszczególnych komisji.

LITERATURA:

14 *Empfehlungen deutsche-polnischen Beziehungen in den Schulbüchern der Volkrepublik Polen und der Bundesrepublik Deutschland*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/fileadmin/_dpsk/Bild/Dokumente/14_Empfehlungen.pdf.

Buchanowski K, *O stosunkach polsko-litewskich w latach 1989–2007* [w:] *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś: historia, kultura, polityka*, W. Roman, J. Marszałek-Kawa (red.), Toruń 2009.

Gawin K., *Niezaleczone rany. Stosunki polsko ukraińskie wczoraj i dziś*, „Konspekt. Pismo Akademii Pedagogicznej w Krakowie” 2006, nr 2–3 (26), <http://www.up.krakow.pl/konspekt/26/index.php?i=033>.

Gemeinsame Deutsch-Polnische Schulbuchkommission Deutsch-Polnische Schulbuchkonferenzen 1972–2012, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręczni-

⁹¹ Na przykład Niemcy wobec Polaków, Polacy wobec Ukraińców.

⁹² K. Ferszt-Piłat, *Badania podręcznikowe...*, op.cit., s. 104.

- kowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/dzialalnosc/themenkonferenzen.html>.
- Gugała J., *Morderca Polaków został bohaterem narodowym*, 7.08.2009, portal Wirtualna Polska, <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,Morderca-Polakow-zostal-bohaterem-narodowym,wid,11382986,wiadomosc.html?ticaid=113045>.
- Ferszt-Piłat K., *Badania podręcznikowe w kontekście komunikacji międzykulturowej* [w:] *Dylematy współczesnej edukacji*, K. Dziurzyński (red.), Józefów 2012.
- Hoensch J.K., *Dyskusja na temat polsko-niemieckich zaleceń podręcznikowych w opinii publicznej RFN – na przykładzie prasy*, „Przegląd Zachodni” 1989, nr 2.
- Julkowska V., *Wspólny podręcznik polsko-niemiecki do historii w kontekście europejskiego wymiaru edukacji*, [w:] *Toruńskie spotkania dydaktyczne V. Polska – Europa – świat w szkolnych podręcznikach historii*, S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczorek (red.), Toruń 2008.
- Klepacka J., *Wspólna przeszłość – wspólny podręcznik?*, „Polski Kalendarz Europejski” 2009, nr 123.
- Komisje podręcznikowe*, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=124&Itemid=137.
- Koncepcja wspólnej dwujęzycznej publikacji podsumowującej dotychczasową działalność Polsko-Litewskiej Komisji ds. Podręczników Historii i Geografii*, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/images/stories/komisje_podrecznikowe/protokol_wilno_08_Suchonski.pdf.
- Krzemiński A., *Sprawy podręcznikowe PRL–RFN w prasie polskiej*, „Przegląd Zachodni” 1989, nr 2.
- Krzemiński A., Woś R., *Co z tym podręcznikiem? Czy powstanie kiedyś polsko-niemiecki elementarz historyczny?*, „Polski Kalendarz Europejski” 2009, nr 123.
- Labuda G., *Polsko-niemieckie rozmowy o przeszłości*, Poznań 1996.
- Lässig S., *Wystawa „Podręczniki szkolne na celowniku nauki i polityki. 35 lat wspólnej polsko-niemieckiej komisji podręcznikowej”*, oficjalna strona Uniwersytetu Szczecińskiego, http://www.us.szc.pl/main.php/media?xml=load_page&st=14835&ar=1&id=7722&gs=12785&pid=18923.
- Maresz T., *Wspólne dzieje dwóch narodów a ich prezentacja we współczesnych polskich i ukraińskich podręcznikach do historii* [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Polska – Europa – świat w szkolnych podręcznikach historii*, S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczorek (red.), Toruń 2008.
- Modzelewski W., *Stosunki polsko-litewskie* [w:] *Polityka wobec sąsiadów. Współczesne stosunki polityczne*, W. Modzelewski (red.), Olsztyn 2009.
- Organizacja*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/organizacja.html>.

Plan Pracy do Porozumienia o współpracy między Ministerstwem Edukacji Narodowej i Ministerstwem Oświaty Ukrainy na rok 1995, 1995.

Podręcznik do historii. Projekt polsko-niemiecki – Zalecenia, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://dpsk.gei.de/fileadmin/bilder/pdf/Projekte/Podrecznik%20do%20historii.Projekt%20polsko-niemiecki-Zalecenia.pdf>.

Podstawowe wiadomości o Polsce i Litwie (projekt 17.05.2005 r.), oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=362%3Akomisja-polsko-litewska-2005&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137.

Polsko-niemiecki podręcznik do nauczania historii, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/polsko-niemiecki-podrecznik-do-nauczania-historii.html>.

Postulski F., *Minister Edukacji Narodowej i Sportu przekazał odpowiedź na oświadczenie senator Marii Berny, złożone na 46. posiedzeniu Senatu („Diariusz Senatu RP” nr 48), „Diariusz Senatu Rzeczypospolitej Polskiej” 2003, nr 50*, oficjalna strona Senatu RP, <http://ww2.senat.pl/k5/dok/diar/50/5006a.html>.

Powstanie polsko-litewski podręcznik do historii, oficjalna strona Rzeczypospolitej, <http://www.rp.pl/artukul/137663.html>.

Praca Komisji Podręcznikowej dzisiaj, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/wystawa.html>.

Protokół VII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Sulejówek 2003, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=354%3Akomisja-polsko-ukrajska-2003&catid=102%3Akomisja-polsko-ukrajska&Itemid=137.

Protokół VIII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Iwano-Frankiwsk 2004, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=355%3Akomisja-polsko-ukrajska-2004&catid=102%3Akomisja-polsko-ukrajska&Itemid=137.

Protokół X posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Lwów 2007, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=357%3Akomisja-polsko-ukrajska-2007&catid=102%3Akomisja-polsko-ukrajska&Itemid=137.

Protokół XI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Wrocław 2008, oficjalna

strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=358%3Akomisja-polsko-ukrainska-2008&catid=102%3Akomisja-polsko-ukrainska&Itemid=137.

Protokół XIII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Gdańsk 2010, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/docs/podreczniki/protokol.pdf>.

Protokół XIV posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Odessa 2011, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/stories/doc/protok.pdf>.

Protokół XV posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Katowice 2012, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/stories/doc/protok.pdf>.

Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii, Druskienniki 2006, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=363%3Akomisja-polsko-litewska-2006&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137.

Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii, Wilno 2008, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=365%3Akomisja-polsko-litewska-2008&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137.

Protokół z I Narady Ukraińsko-Polskiej Komisji Ekspertów ds. doskonalenia treści podręczników szkolnych, Warszawa 1993.

Protokół z IV Narady Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów ds. doskonalenia treści podręczników szkolnych, Kijów 1996.

Protokół z VI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Lwów 2002.

Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii, Opole-Niwki 2005, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=362%3Akomisja-polsko-litewska-2005&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137.

Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii, Sulejówek 2003, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=360%3Akomisja-polsko-litewska-2003&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137.

- Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii*, Wilno 2004, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=361%3Akomisja-polsko-litewska-2004&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137.
- Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii*, Wilno 2002, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=359%3Akomisja-polsko-litewska-2002&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137.
- Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii i geografii*, Kiejdany 2010, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/pdf/komisje/protokol2.pdf>.
- Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii*, Birże/Biržai 2012, http://www.men.gov.pl/images/stories/komisje_podrecznikowe/Protokl_Bira_2012.pdf.
- Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii*, Lublin 2011, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, <http://www.men.gov.pl/images/stories/pdf/20120126120259867.pdf>.
- Protokół posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji do badania problemów nauczania historii i geografii*, Olsztyn 2009, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/images/pdf/polsko_litewska_2009.pdf.
- Protokół z posiedzenia Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii i geografii*, Toruń 2007, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=364%3Akomisja-polsko-litewska-2007&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137.
- Rozmowa między „braćmi”*: NRD i Polska Rzeczpospolita Ludowa, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/wystawa.html>.
- Ruchniewicz K., „*Nasze Matki*” w sądzie!, 26.11.2013, portal Niemcy-Online.pl, <http://niemcy-online.pl/informacje/816-qnasze-matkiq-w-sdzie.html>.
- Ruchniewicz K., *Noch ist Polen nicht verloren*, 29.03.2014, blog Krzysztofa Ruchniewicza, <http://krzysztofruchniewicz.eu/noch-ist-polen-nicht-verloren/>.
- Sanojca K., *Polska narracja podręcznikowa w świetle prac Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw Doskonalenia Treści Podręczników Szkolnych do Historii i Geografii. Doświadczenia z lat 2007–2010* [w:] *Opinie edukacyjne Polskiej Akademii Umiejętności. Prace Komisji PAU do oceny podręczników szkolnych. Tom IX*, G. Chomicki (red.), Kraków 2011.

- Retrospekcja – kontakty w sprawie podręczników do lat 60-tych*, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/wystawa.html>.
- Serczyk W., *Plany i zamierzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Podręcznikowej (wystąpienie na posiedzeniu inauguracyjnym we Lwowie, 21 października 2002 roku)*.
- Serczyk W., *Polsko-ukraińska komisja podręcznikowa, przeszłość – stan obecny – nadzieje* [w:] *Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich*, W. Bonusiak (red.), Rzeszów 2001.
- Serczyk W., *Wystąpienie otwierające obrady IX posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji ds. doskonalenia tekstów podręczników szkolnych w zakresie geografii historii*, Toruń 2005, oficjalna strona Ministerstwa Edukacji Narodowej, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=356%3Akomisja-polsko-ukraiska-2005&catid=102%3Akomisja-polsko-ukraiska&Itemid=137.
- Seria podręczników dla nauczycieli*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/publikacje/seria-podrecznikow-dla-nauczycieli.html>.
- Suchoński A., *Polacy na kartach zagranicznych podręczników do nauczania historii* [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Polska – Europa – Świat w szkolnych podręcznikach historii*, S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek (red.), Toruń 2008.
- Tomy specjalistycznych konferencji*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/publikacje/tomy-specjalistycznych-konferencji.html>.
- Uchwała Senatu w 70. rocznicę rzezi na Wołyniu „Czystka etniczna nosząca znamiona ludobójstwa”*, 20.06.2013, portal Wyborcza.pl, http://wyborcza.pl/1,76842,14134219,Uchwała_Senatu_w_70__rocznice_rzezi_na_Wołyniu__Czystka.html#ixzz36Os8S82f.
- Unger P., *Dwustronne komisje podręcznikowe* [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Tradycja i mity w edukacji historycznej w dobie reformy*, S. Roszak, M. Strzelecka, N. Ziółkowski (red.), Toruń 2004.
- Unger P., *Dwustronne komisje podręcznikowe*, „Wiadomości Historyczne” 2004, 5.
- Unger P., *Treści polskie w litewskich i ukraińskich szkolnych podręcznikach historii* [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Polska – Europa – świat w szkolnych podręcznikach historii*, S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek (red.), Toruń 2008.
- W holdzie ofiarom Rzezi Wołyńskiej. W Radymnie zakończyła się inscenizacja, upamiętniająca ludobójstwo*, 21.07.2013, portal wPolityce.pl, <http://wpolityce.pl/polityka/162381-w-holdzie-ofiarom-rzezi-wolynskiej-w-radymnie-zakonczyła-sie-inscenizacja-upamietniajaca-ludobojstwo>.
- Wóycicki K., „*Wspólnota interesów*” czy *wspólne interesy?* [w:] *Polityka zagraniczna Polski. Unia Europejska, Stany Zjednoczone, sąsiedzi*, J. Czaputowicz (red.), Warszawa 2008.

- Wróbel-Lipowa K., Szewczuk D., *Dzieje Polski w szkolnych podręcznikach historii powszechnej na Ukrainie* [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Polska – Europa – świat w szkolnych podręcznikach historii*, S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek (red.), Toruń 2008.
- Wspólne oświadczenie z okazji 60-tej rocznicy Akcji „Wisła”*, oficjalna strona internetowa Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, <http://www.prezydent.pl/x.node?id=1011848&eventId=11027937>.
- Zadania*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/dzialalnosc.html>.
- Zalecenia Komisji UNESCO PRL i RFN do podręczników szkolnych*, A. Czubiński, Z. Kulak (red.), Poznań 1986, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/fileadmin/_dpsk/Bild/Zalecenia_Komisji_UNESCOklein.pdf.
- Zalecenia przyjęte na spotkaniu w Brunszwiku w dniach 12–15 kwietnia 1972 r.*, Warszawa 1972, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/fileadmin/_dpsk/Bild/Zaleceni_1972.pdf.
- Zalecenia Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej*, oficjalna strona Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/publikacje/zalecenia.html>.
- Zernack K., *Niemcy-Polska: z dziejów trudnego dialogu historiograficznego*, Poznań 2006.
- Ziemiński K., *Polska i Niemcy – jaka przeszłość, jaka przyszłość?* „Sprawy Międzynarodowe” 2005, nr 1.
- Ziemiński K., *Zazębianie się sprawy polskiej i sprawy niemieckiej i ich rozwiązanie po roku 1989*, „Sprawy Międzynarodowe” 2008, nr 1.